

Навчальна дисципліна: Біологія і екологія

Навчальне заняття № 5, 7

Тема: *Закономірності успадкування.*

План:

1. Закономірності успадкування, встановлені Г. Менделем.
2. Закон чистоти гамет. Їх цитологічні основи.
3. Множинний алелізм.
4. Взаємодія алельних генів.
5. Плейотропія.

Література:

Основна: Задорожний К.М., Утєвська О.М. «Біологія і екологія». Харків. «Ранок», 2018., с . 126-129.

Додаткова: Балан П.Г., Вєрвєс Ю.Г., Біологія: 11 кл. К.: Генеза, 2011., с. 23-26, 33-41.

1.2. Створення гібридологічного методу досліджень

Основи сучасного гібридологічного методу створив Грегор Мендель (мал. 60.1). Він досліджував наслідування різних ознак гороху. Провівши математичні підрахунки розподілу різних варіантів ознак у нащадків, Г. Мендель зміг установити закономірності успадкування ознак і сформулював свої закони. Саме Г. Мендель запропонував «здатки» ознак (гени) позначити літерами латинського алфавіту.

Закон чистоти гамет та цитологічна основа законів Г. Менделя

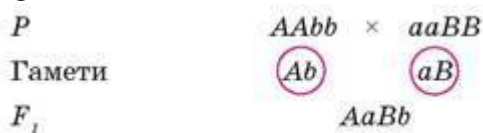
У своїх дослідках Г. Мендель упевнився, що і батьківський, і материнський організми мають два варіанти (алеля) спадкового «здатку» (гена). І кожному зі своїх нащадків вони передають тільки один з них. Це правило отримало назву закону чистоти гамет.

Коли пізніше вивчили будову ядра клітин живих організмів, то виявили в них парні хромосоми. Ці структури розходилися поодиноці в дочірні клітини під час кожного поділу. Тому вони чудово підходили під роль носія генів. І дійсно, саме хромосоми містять ДНК, у якій і розміщено гени клітин.

Схеми схрещування

Досліди зі схрещування в генетиці записують у вигляді схем схрещування, використовуючи генетичну символіку. У першому рядку записують генотипові формули батьків, у другому — типи їхніх гамет, у третьому — генотипи першого покоління і т. д. Якщо генів кілька, то вони у запису розташовуються в алфавітному порядку. Домінантний алель завжди пишеться перед рецесивним алелем того ж гена.

Приклад

Нащадки, які утворюються в результаті схрещування, можуть відрізнятися між собою як за фенотипом, так і за генотипом. У такому випадку кажуть, що відбулося розщеплення ознаки у нащадків за генотипом і фенотипом. Записують це, розділяючи групи нащадків за допомогою двокрапки. Наприклад, розщеплення за генотипом 1 (AA) : 2 (Aa) : 1 (aa) означає, що всіх нащадків можна поділити на 4 частини. З них одна частина буде мати генотип AA, дві — генотип Aa і ще одна — генотип aa.

Мал. 60.1. Грегор Мендель (1822—1884), чеський священик, захоплювався ботанікою і проводив багато біологічних досліджень

Мал. 60.2. Прояв закону однотипності гібридів під час схрещування собак

Закон одностигності гібридів першого покоління

Нашадки першого покоління від схрещування стійких форм, які відрізняються за однією ознакою, мають однаковий генотип та фенотип за цією ознакою (мал. 60.2).

Закон розщеплення спадкових ознак у нащадків гібрида

Під час схрещування гібридів першого покоління між собою серед гібридів другого покоління у певних співвідношеннях з'являться особини з фенотипами вихідних батьківських форм та гібридів першого покоління (мал. 60.3).

У цьому випадку ми спостерігаємо у другому поколінні розщеплення за генотипом $1(AA) : 2(Aa) : 1(aa)$, а за фенотипом: 3 (фіолетові) : 1 (білі).

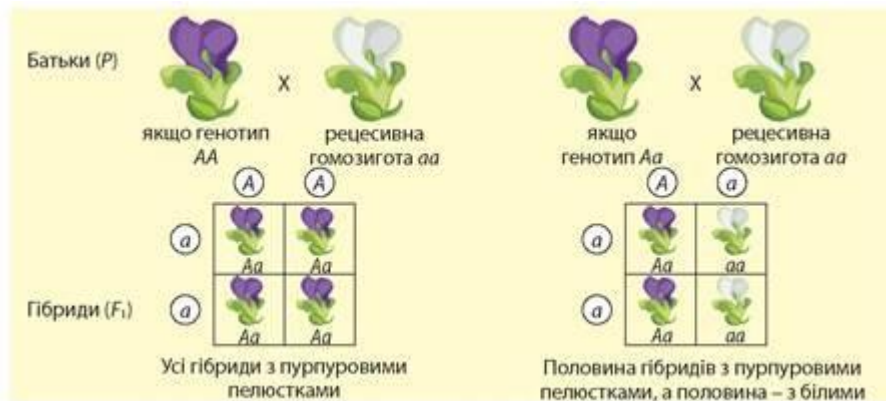
Закон незалежного комбінування спадкових ознак

Гени, які визначають різні ознаки й перебувають у різних групах хромосом, спадкуються незалежно один від одного, унаслідок чого серед нащадків другого покоління у певних співвідношеннях з'являються особини з новими (відносно батьківських) комбінаціями ознак (мал. 60.4).

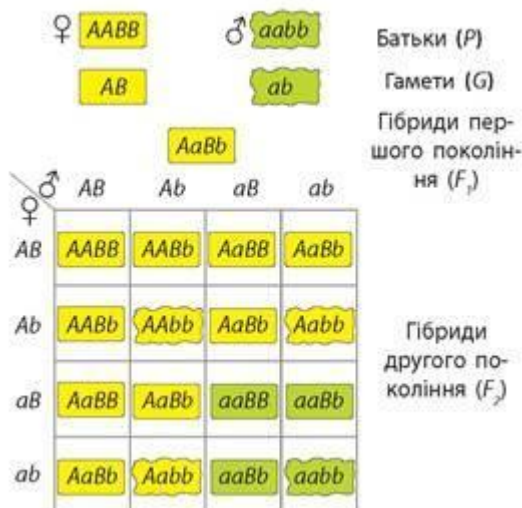
У цьому випадку ми спостерігаємо у другому поколінні розщеплення за генотипом: $1(AABB) : 4(AaBb) : 2(AABb) : 2(AaBB) : 1(aaBB) : 2(aaBb) : 1(Aabb) : 2(Aabb) : 1(aabb)$, а за фенотипом: 9 (жовті гладенькі) : 3 (зелені гладенькі) : 3 (жовті зморшкуваті) : 1 (зелені зморшкуваті).

Генотипи $AABB$, $AaBb$, $AABb$ і $AaBB$ визначають однаковий фенотип, тому що в них міститься хоча б по одному домінантному алелю обох генів. Який алель буде в іншій хромосомі в цьому випадку, не має значення. Тому часто всі ці варіанти генотипів позначають як $A-B-$. Тире на місці другого алеля позначає те, що там може бути будь-який алель (домінантний чи рецесивний). У такому випадку запис розщеплення за генотипом буде мати вигляд:

$9(A-B-) : 3(aaBB) : 3(Aabb) : 1(aabb)$.

Мал. 60.3. Прояв закону розщеплення спадкових ознак під час схрещування рослин

Мал. 60.4. Прояв закону розщеплення спадкових ознак під час схрещування гороху з насінням різного кольору і форми

Грегор Мендель сформулював кілька важливих законів, які встановлюють закономірності успадкування моногенних ознак. Ці закони стали основою класичної генетики.

3,4,5. Взаємодія алелів одного гена

Як ви вже знаєте, домінантний алель у гетерозиготних особин пригнічує дію рецесивного алеля. Але ступінь домінування може бути різним. Розрізняють повне домінування, неповне домінування і кодомінування.

Множинний алелізм

Як ви вже знаєте, в організмі диплоїдних еукаріотів кожний ген, розташований в аутосомі, представлений у двох екземплярах. Також вам відомо, що можуть існувати різні варіанти генів, які називаються алелями. Зрозуміло, що в організмі одночасно може бути тільки два різні алелі. Але якщо ми розглянемо не одну особину, а цілу популяцію, то виявиться, що кількість варіантів одного гена може бути набагато більшою. Наявність двох і більше алелів у популяції має назву множинного алелізму.

Це явище виникає через те, що в організмах постійно відбуваються мутації. І мутації, які сталися на різних ділянках гена, можуть створювати різні його варіанти. Між собою алелі можуть взаємодіяти по-різному. Наприклад, як у випадку груп крові в людини, два алелі можуть бути кодомінантними між собою і домінантними по відношенню до третього алеля. Або алелі можуть утворювати ряд за здатністю домінувати.

Так, ген С у кроликів відповідає за інтенсивність забарвлення шерсті (мал. 61.1). Один з його алелів (алель повного забарвлення) є домінантним для всіх інших алелів і забезпечує рівномірне густе забарвлення всього тіла. Другий алель (шиншилового забарвлення) є рецесивним до першого алеля і домінантним для інших алелів. Він забезпечує менш інтенсивне забарвлення шерсті по всьому тілу.

Третій алель (гімалайського забарвлення) забезпечує світле забарвлення всього тіла з темними плямами на деяких ділянках (лапи, вуха тощо). Він є рецесивним до двох перших алелів і домінантним для наступного. Останній алель цього гена (алель альбінізму) визначає відсутність забарвлення по всій шерсті. Він є рецесивним по відношенню до всіх інших.

Варіанти взаємодії алелів одного гена

Особливості типу домінування	Схема взаємодії алелів
Повне домінування У гетерозиготи проявляється тільки дія домінантного алеля, й ознака виглядає так, як і в домінантній гомозиготі	 AA (зелений) + aa (жовтий) = Aa (зелений)
Неповне домінування Гетерозигота має проміжний прояв ознаки порівняно з проявом цієї ознаки у домінантній та рецесивній гомозигот	 AA (червоний) + aa (білий) = Aa (рожевий)
Кодомінування Обидва варіанти ознаки проявляються одночасно. Наприклад, гетерозигота за групою крові АВ містить на мембранах еритроцитів і антиген А, і антиген В одночасно (алелі А і В є кодомінантними). Алель 0 цього гена є рецесивним по відношенню до інших алелів, і гетерозиготи, які містять цей алель, мають на мембранах або антиген А, або антиген В. Різниця між кодомінуванням і неповним домінуванням у тому, що під час кодомінування обидві ознаки проявляються повністю	 антиген А антиген В група крові А група крові В антигени А і В антигени відсутні група крові АВ група крові 0

Плейотропія

Плейотропія, або модифікуюча дія гена, — це здатність одного гена до визначення різних ознак. Для еукаріотів така властивість їхніх генів є нормою, бо завдяки процесу альтернативного сплайсингу кожний з генів може утворювати кілька різних продуктів. У людини, наприклад, у середньому з одного гена може утворюватися шість різних білків. А кожний з цих білків уже є окремою ознакою. Приклади плейотропії можна побачити як у людини, так і в інших живих організмів.

Генотип			
CC	c ^{ch} c ^{ch}	c ^{ch} h	cc
Фенотип			
Чорне	Шиншилове	Гімалайське	Альбінос

Мал. 61.1. Генетичне визначення інтенсивності забарвлення шерсті у кролів

Приклади плейотропії

Організм	Приклади плейотропії
Овес	Забарвлення лусочки і довжина ості насінин визначається одним геном
Кішка	Білі кішки з голубими очима мають схильність до глухоти
Людина	Алель рудого забарвлення волосся також визначає більш світлий колір шкіри і розвиток ластовиння. Синдром Марфана виникає як результат порушення в гені, який відповідає за синтез одного з глікопротеїнів. Наслідком цього захворювання є розвиток довгих пальців (арахнодактилія), порушення зору (дефект кришталика), вади серця та деякі інші ознаки

Алелі одного гена можуть взаємодіяти між собою. Наслідком такої взаємодії є явища домінування і кодомінування. Кількість алелів одного гена може бути різною, але в нормі в одному організмі можуть бути присутні не більше двох алелів одного гена. Один ген може визначати формування кількох ознак (явище плейотропії).